

KİMMER ve İSKİT GÖÇLERİNİN DOĞU ANADOLU BÖLGESİNDEKİ ETKİLERİ

Dr. İbrahim TELLİOĞLU*

ÖZET

Kimmer ve İskitler, ana yurdu Türkistan olan iki topluluktur. Her ikisi de çeşitli sebeplerle ana vatanlarından batıya doğru göç etmiştir. M.Ö. VIII. yüzyılda Kimmerlerin Doğu Anadolu bölgesine gelmesi ile başlayan göçler ise, bu sahada iki büyük siyasi güç olan Urartu ve Asur devletlerini önemli ölçüde etkilemiştir. Kimmer göçü sırasında her iki devlet de varlığını devam ettirmekle birlikte, İskit akınları sonucu Urartu Devleti yıkılmış, Asur Devleti ise, bu göçebe topluluk ile işbirliği yapan Medler tarafından yıkılmıştır. Doğu Anadolu'dan iç kesimlere yönelen Kimmerler, İskit baskısı karşısında duramayarak Karadeniz'in kuzeyine çekilirken, Urartulardan boşalan alana yerleşen İskitler ise Kür nehrinin sağ yakasını yurt tutarak zamanla batı sınırı Çoruh nehrine genişleyen bölgeye yaklaşık dört asır boyunca hakim olmuştur. Medlerin yurtlarını ele geçirmesinden sonra İskitler bahse konu alana yerleşen diğer topluluklar arasında erirken, bu dönemden sonra Ermeni ve Gürcüler, Med idaresi altında birer siyasi grup olarak ortaya çıkmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Kimmerler, İskitler, Doğu Anadolu Bölgesi, Urartu ve Asur devletleri.

ABSTRACT

Cimmerians and Scythians are tribal communities whose homeland is Turkestan. Both tribes migrated through west from their homeland for several reasons. The migrations which started the coming of Cimmerians to Eastern Anatolia in VIIIth century B.C. affected Urartu and Assyrian states that were great political powers. Although the two states survived with Cimmerians' migration, Urartu state was ruined as a result of Scythian attacks. Medes destroyed Assyrian state by moving together with this nomadic community. The Cimmerians who moved through inner parts of Anatolia from Eastern Anatolia could not resist against Scythian pressure. The Scythians inhabited to the places left by Urartus stayed at

* Fırat Üniversitesi Eğitim Fak. İlköğretim Böl. Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı Öğrt. Üyesi.

right side of Kura river and ruled that region which spread through Coruh river from west side nearly for four Century. While Scythians were assimilated by other communities who placed that area after Medes recaptured their Lands, Armenians and Georgians appeared as a political group under the rule of Medes.

Key Words : Cimmericians, Scythians, Eastern Anatolia, Urartu and Assyrian States.

Kimmer ve İskitler, ana vatanı Türkistan olan topluluklardır. Her ikisinin de etnik menşei hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür ki bunlardan birisi de onların Türk kültür dairesine dahil oldukları yönündedir.¹

M.Ö. XI. yüzyıldan beri Orta Asya'da olduğu bilinen² ve IX. yüzyılda bölgenin en güçlü unsuru haline gelen İskitler, Türkistan'da meydana gelen bazı değişiklikler sebebi ile Hun kabileleri tarafından yerlerinden oynatıldığında³ Kimmer arazisine girmiş, bundan sonra da batıya doğru büyük bir göç hareketi başlamıştır. Böylece, Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlar ile Güney Kafkasya ve Anadolu'da etkileri yüzyıllar boyunca hissedilecek yeni bir dönem başlayacaktır.⁴

İskitlerin önünden batıya çekilen Kimmerler, Karadeniz'in kuzeyindeki sahayı büyük ölçüde kaplamıştır. M.Ö. VIII. yüzyılda başlayan ve takriben üç yüz

¹ Kimmerleri, Avrupaî bir ırk olan Homo-Europeus grubuna bağlayanlar bulunduğu gibi, onların Kelt, Trak, Ermenilerin atası ya da İran menşeli olduğunu düşünenler de vardır. Diğer taraftan, Kimmerlerin Ural-Altay kökenli, yani Türklere akraba bir topluluk olduğu yönünde de güçlü deliller bulunmaktadır. [Bkz., M. Taner Tarhan, "Eskiçağ'da Kimmerler Problemi", VII. TTK. Kongresi (11-15 Ekim 1976) Kongreye Sunulan Bildiriler, III, Ankara 1979, s. 355-360.] İskitlerin menşei hakkında da onların İran kökenli, Slav ve Ural-Altay ırkından olduklarına dair üç önemli görüş mevcuttur. Bununla birlikte, ilkçağ toplulukları içerisinde Türklükle bağlantısı olduğu düşünülenler içerisinde en fazla İskitlerin Türk kültür dairesi içinde bulunduğu dair tarihî kanıtlar mevcuttur. Bkz., A. Zeki Velidî Togan, "Sakalar (II)", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, XIX, (Eylül 1986), s. 29-33; Peter B. Golden, **Türk Halkları Tarihine Giriş** (nşr., O. Karatay), Ankara 2002, s. 39 vd.; İlhami Durmuş, **İskitler (Sakalar)**, Ankara 1993, s. 39-48; Ekrem Memiş, **İskitlerin Tarihi**, Konya 1987, s. 22 vd.; Taner Tarhan, "İskitler'in Dini İnanç ve Adetleri", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, XXIII, (1969), s. 145-180; Osman Karatay, **İran ile Turan**, Ankara 2003, s. 144-165; Josef Strzygowski, "Türkler ve Orta Asya Sanatı Meselesi", **Eski Türk Sanatı ve Avrupa'ya Etkisi** (nşr., A.C. Köprülü), Ankara 1974, s. 1-118; S. G. Klyashorny-T. İ. Sultanov, **Kazakistan Türkün Üç Bin Yılı** (nşr., A. Batur), İstanbul 2003, s. 50 vd.

² Bkz., L.N. Gumilëv, **Hazar Çevresinde Bin Yıl** (nşr., A. Batur), İstanbul 2000, s. 21.

³ Bkz., Ekber N. Necef-Ahmet Anna Berdiyev, **Hazar Ötesi Türkmenleri**, İstanbul 2003, s. 66.

⁴ Bkz., E.H. Minns, "The Scythians and Northern Nomads", **The Cambridge Ancient History, III** (nşr., J.B. Bury v.d.), Cambridge 1970, s. 187.

yıl süren dönemde İskit akınları sebebi ile güneye ve batıya çekilerek⁵ Macaristan'dan Çin Seddi'ne kadar uzanan bozkırı tamamıyla ele geçiren Kimmerler, bu bölgeyi denetim altına alan ilk göçebe kavim olarak tarihe geçmiştir.⁶

Hunların sıkıştırması ile batıya göç eden İskitler ise, M.Ö. 700'lü yıllarda Turgay bölgesi ve Ural nehrinden geçerek Güney Rusya'ya gelmiş,⁷ Azak Denizi çevresi, Kırım ve Karadeniz'in kuzeyinde Ten ve Özü nehirlerinden Tuna nehrine kadar uzanan sahaya hakim olmuştur.⁸ Bunlar M.Ö. 259'da Sarmatlar tarafından hakimiyetlerine son verilene kadar⁹ özellikle Kırım ve çevresinde o derecede etkili olmuşlardır ki, bazı ilkçağ coğrafyacıları bölgeyi İskitya ismi ile andığı gibi,¹⁰ Kırım'a yerleşen İskitlere atfen Karadeniz'e, bir dönem İskit denizi bile denilmiştir.¹¹

M.Ö. VIII. yüzyıl sonlarında İskit baskısı sonucu Kafkas geçitlerini aşan Kimmerler, günümüzdeki Gürcistan düzlüklerine ulaştığında bölgenin siyasî vaziyetini baştan sona değiştirmiş ve Karadeniz sahillerine hakim bulunan Kolhis Krallığının yıkılmasına sebep olmuştur.¹² Ülkenin iç kesimlerinde ise, Kimmer ve akabindeki İskit akınlarına karşı duramayan ahali, dağlık bölgeye çekilmek zorunda kalmış,¹³ Gori yakınındaki dağlık bölgede ilk şehirlerini kurmuşlardır.¹⁴

⁵ M.Taner Tarhan, "Eski Anadolu Tarihinde Kimmerler", *Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü I. Araştırma Sonuçları Toplantısı (İstanbul 23-26 Mayıs 1983) Bildirileri*, Ankara 1984, s. 110.

⁶ Károly Czeplédy, *Bozkır Kavimlerinin Doğu'dan Batı'ya Göçleri* (nşr., E. Çoban), İstanbul 1998, s. 13 vd.

⁷ Bkz. René Grousset, *Bozkır İmparatorluğu* (nşr., M.R. Uzmen), İstanbul 1980, s. 26.

⁸ Akdes Nimet Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara 1992, s. 7. İskitlerin Karadeniz'in kuzeyindeki faaliyetleri için ayrıca bkz., L.N. Gumilëv, *Hazar Çevresinde Bin Yıl*, s. 44, 77 vd., 211, 275, 282.

⁹ L.N. Gumilëv, *Hunlar* (nşr., A. Batur), İstanbul 2002, s. 61. Sarmat ve Hazarların öncüleri olarak kabul edilen İskit bakıyeleri IX. yüzyıla kadar bölgede varlığını devam ettirmiştir. Bkz., L.N. Gumilëv, *Eski Ruslar ve Büyük Bozkır Halkları, I* (nşr., A. Batur), İstanbul 2003, s. 48, 193.

¹⁰ Bkz., Strabon, *Coğrafya, Kitap XII, Bölüm I-II-III* (nşr., A. Pekman), İstanbul 1969, s. 25, 35.

¹¹ Bkz., P. Minas Bıjşkyan, *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası* (nşr., H. D. Andreyan), İstanbul 1969, s. 94.

¹² Yuri Siharulidze-Alexandre Manvelişvili v.d., *Trabzon'dan Abhazya'ya Doğu Karadeniz Halklarının Tarih ve Kültürleri* (nşr., H. Hayrioğlu), İstanbul 1998, s. 43.

¹³ Bkz., W.E.D. Allen, *A History of the Georgian People*, London 1971, s. 17.

¹⁴ Charles Burney-David Marshall Lang, *The People of the Hills*, London 1971, s. 183, 194.

Kimmer ve İskit göçlerinden önce Urartu ve Asur devletleri Doğu Anadolu bölgesine hakim vaziyette idi ve iki taraf arasında büyük bir çekişme mevcuttu.¹⁵ M.Ö. VIII. yüzyıl başlarında, Urartular kuzeye ve güneye yayılarak Asurlular aleyhine topraklarını genişletmeye çalışmaktaydı.¹⁶ Asur Devleti de Suriye'ye yayılma çabasındaydı ve her iki devletin topraklarını genişletme politikası, çatışmaları kaçınılmaz hale getiriyordu.¹⁷ Ancak Kimmer ve ardından gelen İskit akınları ile iki devlet arasındaki bu çekişme son bulacaktır.

Kimmer öncülerinin Doğu Anadolu'da göçükmesi hakkındaki ilk kayıt, M.Ö. 715 tarihli bir Asur yıllığıdır.¹⁸ 709'dan itibaren büyük küteller halinde

¹⁵ Bedrich Hrozný, *Ancient History of Western Asia, India and Crete* (nşr., J. Procházka), Prague tarihsiz, s. 3.

¹⁶ I. Arğişti döneminde (M.Ö. 786-764) Van ve çevresine hakim olan Urartular, Trabzon-Rize-Artvin hattı ile Bayburt-Erzurum-Ağrı ve Kars arasındaki Daya(e)ni/Diau(e)hi bölgesini ele geçirmişlerdi. [Bkz., Mahmut Pehlivan, *Daya(e)ni/Diau(e)hi*, Erzurum 1991, s. 36.] III. Tiglath-pileser (M.Ö. 745-727) döneminde ise, Urartularla Asurlular arasında yukarı Fırat boyları ile Torosların doğusuna hakim olmak için şiddetli bir çekişme vardı. [Bkz., A. Kirk Grayson, "Assyrian Expansion into Anatolia in the Sargonid Age (c.744-650 BC)", **XXXIV. Uluslar arası Assirioloji Kongresi** (İstanbul 6-10 Temmuz 1987) **Kongreye Sunulan Bildiriler**, Ankara 1998, s. 132 | I. Rusa (M.Ö. 735-714/3) idaresinde yeni bir siyasi teşkilatlanmaya kavuşan bu devlet kısa sürede topraklarını genişletmeye başlamıştı. Bir yandan Kafkasya'ya yayılmaya çalışırken, diğer taraftan da Urmiye gölünün bütün doğu sahilini alarak bugünkü Tebriz'le birlikte İran Azerbaycan'ının tamamını ele geçirmişti. Ancak Asurluların kuzeyde gün geçtikçe büyüyen bu gücü kontrol etmek istemesi ile iki devlet arasında ihtilaf baş göstermiş, Kral II. Sargon, Urartu ordusunu mağlup ederek büyük ganimetlerle ülkesine dönmüştür. Bkz., Altan A. Çilingiroğlu, "Sargon'un Sekizinci Seferi ve Bazı Öneriler", *Anadolu Araştırmaları*, IV-V, (1976-1977), s. 235-251.

¹⁷ Urartuların bölgedeki en büyük rakibi konumunda olan Asurlular, II. Ashurbanipal devrinden (M.Ö. 884-859) itibaren güney ve kuzey istikametlerinde yayılmaya başlamış, M.Ö. 836'da İç Anadolu'ya doğru ilerlerken, ertesi yıl Fırat boylarını ele geçirmişlerdi. Ancak M.Ö. VIII. yüzyılın ilk döneminden itibaren Urartularla mücadele başlamış, M.Ö. 774'teki yenilginin ardından kuzeydeki bazı kabileler de bağımsızlık çabası içine girmişti. [Bkz., Sidney Smith, "The Foundation of the Assyrian Empire", **The Cambridge Ancient History**, III, s. 12-30.] Ancak III. Tiglath-Pileser döneminde, M.Ö. 743'ten itibaren başlayan ilerleme neticesinde Urartulara üstünlük kurulmuş ve Suriye ele geçirilmişti. II. Sargon döneminde gelindiğinde ise, Urartular kuzeydeki 22 kaleyi ele geçirmiş ve tekrar üstünlük kurmayı başarmış, Asur ordusu da güneye sefere çıkmak için hazırlıklara başlamıştı. Urartu Kralı Argistis de M.Ö. 708'de Asurlulara karşı sefer hazırlığı içinde iken, ertesi yıl, kuzey sınırından topraklarına giren Kimmerler ile mücadele etmek zorunda kalacaktır. Bkz., Sidney Smith, "The Supremacy of Assyria", **The Cambridge Ancient History**, III, s. 32-53.

¹⁸ Bkz., Hans Wilhelm Haussig, *İpek Yolu ve Orta Asya Kültür Tarihi* (nşr., M. Kayayerli), İstanbul 2001, s. 46.

Kafkasya'dan güneye doğru inip Anadolu'ya girdikleri dönemde ise¹⁹ bütün yakın şarkı hakimiyeti altında almaya başlayan Asurlular, Kargamış, Malatya, Maraş ile Kilikya ve Toros bölgesindeki 24 şehri ele geçirmiş bulunuyordu.²⁰ Urartu krallığı ise, VIII. yüzyılın ortalarında, Kuzey Suriye ve Fırat boyları ile Kafkasya'ya genişlemeye çalışmaktaydı.²¹ Bununla birlikte, II. Argiştı (M.Ö. 714/3-685) döneminde Kimmer akınlarının Urartu topraklarında etkili olmaya başlaması, Kralı, sınır bölgelerini takviye ederek buralarda savunma gücünü artırmaya sevk etmişti. Alınan önlemler sonucunda Argiştı devrinde Kimmer göçü fazla etkili olmamakla birlikte, halefi II. Rusa döneminde (M.Ö. 685-645), kuzeyden gelen akıncılar önemli ölçüde insan ve toprak kaybına sebep olmuştur. Aynı coğrafyada bulunan Asurluların da İskit akınlarına maruz kalması sebebi ile daha önce aralarında büyük bir hakimiyet mücadelesi olan bu iki devlet arasındaki çekişme son bulmuştur.²²

Urartu Devleti'nde bu gelişmeler yaşanırken, Asur Kralı II. Sargon, 708'de Babil'i ele geçirdiği gibi Kimmer akınlarından ülkesini korumayı başarmıştı. Hatta Frigyalılar ona elçi göndererek Kimmerlere karşı yardım istemişti.²³ II. Sargon'un yerine geçen Esarhaddon dönemi, M.Ö. 671'de Mısır'ın ele geçirilmesi ile Asur Devletinin en geniş alana ulaştığı devre tekabül etmesine rağmen M.Ö. 665'te kuzeyden gelen Kimmer tehlikesi yüzünden bu genişleme sürdürülememiş, Mısır kaderine terk edilirken,²⁴ Diyarbakır'dan Ereğli'ye kadar uzanan topraklar da Kimmerlerin eline geçmiştir. Durumu lehine çevirmeye çalışan Esarhaddon, İskit Kralı Bartatua'ya kızını vererek onlarla anlaşmış ve İskit akınlarının yönünü Kimmerlerin üzerine çevirmeye muvaffak olmuş,²⁵ böylece onları batı sınırından uzaklaştırmıştır. Neticede Kimmerler İç Anadolu'ya yönelmiş, Frigya'yı ele geçirdikten sonra²⁶ 645'te Lidya'yı yağmalamıştır.²⁷

¹⁹ A.T. Olmstead, "The Assyrians in Asia Minor". *Anatolian Studies*, W.M. Ramsay Armağanı, (nşr., W.H. Buckler-W.M. Calder), (1923), s. 287.

²⁰ M. Şemseddin Günaltay, *Yakın Şark, II*, Ankara 1987, s. 309-312.

²¹ Kadriye Tansuğ, "Kimmerlerin Anadolu'ya Gelişleri ve M.Ö. 7 nci Yüzyılda Asur Devletinin Anadolu İle Münasebetleri", *AÜDTCFD*, VII/4, (1949), s. 535 vd.

²² Afif Erzen, *Doğu Anadolu ve Urartular*, Ankara 1986, s. 37.

²³ Erol Sever, *Asur Tarihi*, İstanbul 1996, s. 106.

²⁴ Bülent İplikçioğlu, *Eskiçağ Tarihinin Ana Hatları*, İstanbul 1994, s. 55.

²⁵ Füzün Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*, Ankara 1991, s. 258 vd.

²⁶ George E. Bean, *Eskiçağ'da Ege Bölgesi* (nşr., İ. Delemen), İstanbul 1997, s. 6; Ekrem Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*, İstanbul 2002, s. 269.

²⁷ E. H. Minns, *a.g.m.*, s. 189; Recep Yıldırım, *Eskiçağ'da Anadolu*, İzmir 1996, s. 143.

Frig Devleti'ni yıkan, Lidya'yı ele geçiren Kimmerler, bu gelişmelerin akabinde İç Anadolu bölgesinde bağımsız bir devlet tesis edecektir. Bu arada bazı Kimmer boyları da kuzeye yönelerek Sinop'tan Trabzon'a kadar uzanan kıyı şeridinde yerleşmiştir.²⁸ Ancak bu dönem fazla uzun sürmemiş ve M.Ö. 630 civarında Kilikya'da Asurlulara karşı ağır bir yenilgiye uğranılmasından sonra Kimmerler arasında büyük karışıklıklar çıkmıştır.²⁹ Aynı dönemde İskitlerin de İç Anadolu'ya yönelmesi Kimmerleri yeniden göç etmeye mecbur etmiştir. Bu defa Kafkas dağlarının Karadeniz'e uzanan kıyı şeridini takip etmek sureti ile kuzeye yönelen Kimmerler Kırım ve çevresine göçmüştür.³⁰ Bununla birlikte bazı Kimmer boylarının Suriye'ye inerek burayı yurt tuttıkları, XVII. yüzyıla kadar varlığını devam ettiren şahıs, aile ve yer isimlerinden anlaşılmaktadır.³¹ Bu grup muhtemelen Asurlulara karşı uğranılan yenilgiden sonra bölgede kalmıştır.

Kimmerlerin Doğu Anadolu'dan ülkenin iç kısmına doğru yöneldiği dönemde, Asurlularla Urartular arasındaki üstünlük mücadelesi tekrar baş göstermişti. Asurluların gerilemeye başladığı bir sırada, İskit akınlarına maruz kalan Urartu ülkesi bu gelişmelerden çok etkilenmiştir. Ancak İskitleri Manna ismiyle bilinen Asur topraklarına yönlendiren Rusa, bu diplomatik başarı sayesinde Kral Assurhaddon'u (M.Ö. 680-669) zor duruma sokmuştur. Ancak Asur Kralı bu ittifakı bozarak İskitleri yanına çekmeyi başarmış, kısa bir süre sonra da kızını İskit Kralı Partatua ile evlendirerek iki taraf arasındaki yakınlığı kan bağı ile kuvvetlendirmiştir. II. Rusa'nın ölümünden sonra Urartu Krallığı bir süre daha yaşamakla birlikte, eski önemini büyük ölçüde yitirmiş,³² nihayet İskit baskısı karşısında daha fazla duramayarak M.Ö. 609³³ ya da 585'de ortadan kalkmıştır.³⁴ Bu gelişmelerden sonra Ön Asya'daki siyasî dengeler bozulmuş, başta İskitler olmak üzere Medler ve Babililer yeni birer politik güç olmuştur.

²⁸ İbrahim Telliöğlü, *Osmanlı Hakimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, Trabzon 2004, s. 20.

²⁹ Sidney Smith, "Ashurbanipal and The Fall of Assyria", *The Cambridge Ancient History*, III, s. 117.

³⁰ Herodotus, *Herodot Tarihi* (nşr., M. Özmen), İstanbul 1991, s. 196.

³¹ Bazı Arap kaynaklarından Suriye'de, Kaymerî ismiyle anılan komutan ve Kaymeriye bölgesi emirlerinin varlığı bilinmektedir. Ancak Arapça olmayan bu isimler Kimer isminden gelmektedir. Ayrıca 1675/76 tarihli kayıtlarda Şam'da, Kimeriye isimli bir mahallenin olduğu yazılıdır. Bkz., Mustafa Öztürk, *16. Yüzyılda Kilis Urfa Adıyaman ve Çevresinde Cemaatler-Oymaklar*, Elazığ 2004, s. 6 vd.

³² Ekrem Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Konya 1989, s. 104 vd.

³³ O. Karatay, *a.g.e.*, s. 71.

³⁴ Ekrem Akurgal, *Anadolu Uygarlıkları*, İstanbul 2000, s. 175.

İskit akınları ile Urartuların ortadan kalkması ve Medlerin öne çıkması, Doğu Anadolu bölgesinin tarihini derinden etkileyen bir gelişme olmuştur. Urartuları yıkan İskitler, Asurlulara karşı da Medleri desteklemeye devam etmiştir. M.Ö. VII. yüzyılın sonlarında Asurlular, Babilliler ve Medlere karşı üstün durumdaydı. Ancak İskitlerin gelmesi neticesinde bölgenin siyasî yapısı baştan sona değişmiş, İskitlerin desteğini alan Medler, Asur Krallığı'nın hakimiyetindeki Ninova'yı almıştır.³⁵ M.Ö. 612'deki bu hadise, Asur İmparatorluğu'nun yıkılmasına sebep olduğu gibi,³⁶ iki taraf arasındaki iş birliği neticesinde, İskitler, VI. yüzyılın ortalarına doğru Medlerin Babil'i yıkmasına da yardım etmiş ve onların iyice güçlenmesine katkıda bulunmuştur.³⁷ Öyle ki bu ittifak sayesinde Medler, bölgedeki en önemli siyasî güç haline gelmiş, hatta İskitleri ülkeden çıkarmaya çalışmışlardır.³⁸

Urartu ve Asur devletlerinin ortadan kalkması ile birlikte Doğu Anadolu'da ortaya çıkan siyasî boşlukta, çeşitli kabileler bağımsız olarak yaşamaya başlamışlardır. Bunlar içerisinde Van ve çevresinde etkili olan Ermeniler en önemlilerinden birisidir.³⁹ Kuzeyde ise Gürcü kabileleri öne çıkmaya başlamıştır.⁴⁰

İskitlerin Doğu Anadolu'daki varlığı Kimmerlere nazaran daha kalıcı olmuştur. M.Ö. 665 yılından itibaren, Kür nehrinin sağ yakasını ele geçiren İskitler, Gogaren⁴¹ ya da kendi isimleri ile Sakasen olarak anılan bu bölgeye

³⁵ E.H. Minns, **a.g.m.**, s. 189.

³⁶ Bkz., Gérard Chaliand, **Göçebe İmparatorluklar** (nşr., E. Sunar), İstanbul 2001, s. 33. Ninova'nın alınmasından iki yıl sonra Medler, Asur devletini tamamen ortadan kaldırmıştır. Bkz., Recep Yıldırım, **Önasya Tarih ve Uygarlıkları**, İzmir 1996, s. 40.

³⁷ A. H. Sayce, "The Kingdom of Van (Urartu)", **The Cambridge Ancient History**, III, s. 183.

³⁸ V. Diakov-S. Kovalev, **İlkçağ Tarihi** (nşr., Ö. İnce), Ankara 1987, s. 242.

³⁹ Bkz., Pavel Dolukhanov, **Eski Ortaçağ'da Çevre ve Etnik Yapı** (nşr., S. Aydın), Ankara 1998, s. 490 vd; Jak Yakar, **Ethnoarchaeology of Anatolia**, Jerusalem 2000, s. 442.

⁴⁰ Richard N. Frye, **The Heritage of Persia**, London 1962, s. 66.

⁴¹ Gogaren. Asur kitabelerinde Gogu ya da Gog adıyla anılan İskit Kralına izafeten verilen bir isimdir. [Bkz., A. Zeki Velidî Togan, **Umumî Türk Tarihi'ne Giriş**, I, İstanbul 1981, s. 166.] Ermeni kaynakları, Tevrat'taki Yecüc-Mecüc rivayetinde Gog-Magog olarak kaydedilen [Bkz., **Kitab-ı Mukaddes, Hezeikel, Bab 38**] zümreyi İskitler zannetmiş ve onları bu isimle anmıştır. [Bkz., Victor Langlois, **Collection des Historiens Anciens et Modernes de l'Arménie**, II, Paris 1880, s. 235, nu. 1.] Bu da, İskitlerin Doğu Anadolu tarihinde ne derecede etkili olduğunu gösterir önemli bir örnektir.

yerleşmiştir.⁴² Ancak VI. yüzyıl başlarında Medler bölgedeki İskit hakimiyetine son vererek Doğu Anadolu'daki siyasî birliği sağlamışlardır.⁴³ Bununla birlikte, M.Ö. V. yüzyıl başında, Ksenophon'un kaydından anlaşıldığı kadarı ile, Doğu Anadolu bölgesindeki İskit yerleşim sahasının sınırları batıda Çoruh nehrine kadar genişlemişti.⁴⁴ Bir Ermeni tarihinde yer alan kayıtlardan ise, adı geçen bölgedeki İskit varlığının M.Ö. 336 yıllarında da devam ettiği anlaşılmaktadır.⁴⁵

Kür ve Çoruh nehirleri arasındaki bölgeyi yurt tutan İskitlerin başka bir yere göç ettiğine dair herhangi bir kayıt yoktur. Kür nehri civarına yerleşenler, bölgedeki yer isimlerinde önemli izler bırakmakla birlikte, daha sonra aynı yöreye gelen topluluklar içinde eriyip gitmiştir.⁴⁶ Çoruh boylarında bulunanlar ise, muhtemelen diğerlerinin akıbetine uğramış olmalıdır.⁴⁷

Sonuç olarak, Türkistan menşeli iki topluluk olan Kimmer ve İskitler, M.Ö. VIII. yüzyıldan itibaren yaklaşık dört asır boyunca Doğu Anadolu'nun siyasî ve sosyo-kültürel yapısını önemli ölçüde değiştirmiştir. Bu toplulukların bölgeye göç etmesinden önce Doğu Anadolu'ya hakim olmak için birbiriyle mücadele içinde bulunan Urartu ve Asur devletleri, bu toplulukların göç etmesi ile birlikte sahip oldukları gücü önemli ölçüde yitirmiştir.

M.Ö. VIII. asır sonlarında Güney Kafkasya'dan Doğu Anadolu'ya giren Kimmer öncüleri, Urartu ülkesinde büyük bir insan ve toprak kaybına sebep olmuş, onları Asur topraklarından geri çekilmek zorunda bırakmıştır. Kimmer akınlarını zor bela önleyen bu devlet, nihayetinde bu büyük göç dalgasının İç Anadolu'ya yönlmesiyle yıkılmaktan son anda kurtulmuştur. Asurlular ise İskitlerle irtibat kurmuş ve onların askerî desteği sayesinde Kimmer göçünden fazla

⁴² Joseph Sandalgian, **Histoire Documentaire de l'Arménie**, I, Rome 1917, s. 253, 364; Pliny, **Natural History**, II (nşr., H. Rackham), London 1947, s. 359; Georges I. Bratianu, **La Mer Noire**, München 1969, s. 64.

⁴³ A.İ. Melyukova, "*İskitler ve Sarmatlar*" (nşr., İ. Togan), **Erken İç Asya Tarihi** (nşr., D. Sinor), İstanbul 2000, s. 144.

⁴⁴ Ksenophon, **Anabasis** (nşr., T. Gökçöl), İstanbul 1984, s. 139.

⁴⁵ Bkz., Stephannos Orbelian, **Histoire De La Siounie**, I (nşr., M. Brosset), Saint-Petersburg 1866, s. 93.

⁴⁶ Bkz., W.E.D. Allen, "*The March-Lands of Georgia*", **The Geographical Journal**, LXXIV, (1929), s. 152.

⁴⁷ Bkz., M. Vivient de Saint-Martin, **Etudes de Geographie Ancienne et D'Ethnographie Asiatique**, I, Paris 1850, s. 24; J.A. Cramer, **A Geographical and Historical Description of Asia Minor**, I, Amsterdam 1971, 23 vd.

etkilenmemiştir. Doğu Anadolu'dan bu şekilde iç kesimlere yönlendirilen Kimmer akıncıları, Lidya'yı yağmalamış, Frigya Krallığını yıkmıştır.

Kimmerleri takiben Doğu Anadolu'ya giren İskitler, önceki göç dalgasından daha önemli değişikliklere sebep olmuş, bölgede yaklaşık dört asır devam edecek yeni bir dönem açmıştır. Bu süre zarfında Urartu Devleti yıkılmış, İskitlerin desteğini alan Medler, Asurluları da ortadan kaldırarak bölgenin en önemli siyasî gücü haline gelmiştir. Aynı zaman dilimi içerisinde ortaya çıkan siyasî boşlukta, Ermeni ve Gürcü kabileleri birer güç haline gelecektir. Doğu Anadolu bölgesinde, Kür ve Çoruh nehirleri arasındaki sahayı üç asırdan fazla bir süre yurt tutan İskitler ise, yöreye yerleşen diğer unsurlar içerisinde eriyip giderek tarih sahnesinden silinecektir.